En gammal Malmöhistoria

Minnessten över Claus Mortensen vid hans tomt. Dödsåret är felaktigt angivet.

Källa: Einar Bager/Wikipedia

MALMÖS 1500 TAL

På den stora gravsten som **Malmöreformatorn Claus Mortensen** 15 år före sin död lät lägga framför altaret i S:t Petri kyrka , prisar han sig själv som förstöraren av den påviska kulten och såningsmannen av ett nytt evangelium. Denna sammanfattning av hans livsverk är på intet sätt något överord. Med oerhörd kraft hade han berett sin åker, hade plöjt och harvat, så att inte minsta strå av det påviska ogräset skulle finnas kvar. Den stora omvälvningen daterar han till 1527, men först ett tiotal år senare var verket fullbordat. Mest iögonfallande var framfarten bland de religiösa anläggningarna. Av stadens tre munkkloster hade svartbrödernas redan tidigare börjat användas som upplagsplats för byggnadsmaterial, stenslungor och annat dylikt. Nu fick även kapellet år 1530 profant brukt och blev som "byssehus" stadens arsenal. Det förnäma, centralt belägna Heligandsklostret jämnades 1537 med marken och utlades till det stora, nya torget. Stadens 1528 utverkade rätt att få begagna Heligandsklostret som rådhus synes knappast ha förverkligats. I varje fall stod kyrkan med sina inventarier från tornets klockor till golvets gravhällar orörd fram till rivningen 1537. Vården av sjuka och ålderbrutna, som ingått i klostrets verksamhet, övertogs nu av stadens hospital som inrymdes i gråbrödernas i nuv. Kungsparken belägna kloster. Altarkalken i S:t Petri tillverkad av guldsmeden Hans Olsen 1537. Hans Olsens. Denne var mästare till 1537 års stora kalk, tillverkad av gammalt kyrksilver. Reformationen i Malmö fick det kraftigaste stöd av stadens styresmän och borgerskap, men ingen gjorde Claus Mortensen rangen stridig som föregångsman och ledare. På honom vilar därför i hög grad ansvaret för att den stora omvälvningen berövade vårt kulturarv omistliga värden.

MEDELTIDENS MALMÖ

Claus Mortensen (Tøndebinder), född omkring 1499 i Malmö, död där 1575, var en dansk-luthersk reformator, prästvigd vid Lunds ärkestift 1524 efter att ha studerat vid domskolan. Fadern var en hantverkare vid namn Morten Wernickesen, modern var Birgitte Hansdotter. Före 1524 hade fadern avlidit och modern gift om sig med borgaren Oluff Bødker. Den 19 december detta år reglerades nämligen på Malmö rådhus arvet efter fadern. I närvaro av sin styvfar godkände då Claus Mortensen att hans ej myndiga syskon Christoffer Mortensen och Anne Mortens dotter skulle ha rätt till 8 marck. Oluff Bødker var en man av anseende och han var som rotemästare med och undertecknade Malmö kapitulationsbrev 1524 inför den nye kungen Fredrik I. Som kyrkovärd för S:t Simon och Jude kapell (det gamla franciskanerklostret vid Västergatan) gjorde han räkenskap för åren 1527-1529. I skattelängderna 1517-1519 är han upptagen i stadens tredje fjärding söder om Västergatan och väster om Stortorget. Bødker dog 1535 medan Claus Mortensens mor dog först 1556. Hon fick sin gravplats i S:t Petri kyrka vid ”Peblingedörren” i det södra tvärskeppet. Hennes gravsten, bekostad av sonen samtidigt som han lät tillverka sin egen, är fortfarande bevarad. Vid moderns begravning lät Claus Mortensen bekosta ringning i S:t Petri kyrkas stora Knutsklocka. Senast 1525 begav i Claus Mortensen till Köpenhamn och universitetet där. Vid denna tid verkade här ett antal bibelhumanister som anammat reformationens idéer. Bland dessa må nämnas Peder Laurentsen, Frands Vormodsen, Oluf Chrysostomus och Anders Liung. Det var främst nordtysk reformationsrörelse med rötter i Rostock och Stralsund som påverkade gruppen. I Rostock verkade reformatorn Joakim Slüter som 1525 utgav en psalmbok på plattyska vilken fick stor betydelse för förändringen av kyrkolivet. Psalmboken fick stor betydelse för Claus Mortensens kommande reformationsarbete i Malmö.

Jörgen Kocks hus

Jörgen Kocks hus är det mest imponerande byggnadskomplexet från Malmös äldre historia. De ståtliga tegelmurarna symboliserar inte enbart 1500-talets Malmöhistoria utan också en stor portion dansk rikshistoria.

Anders Dernback bildspel/text Wikipedia

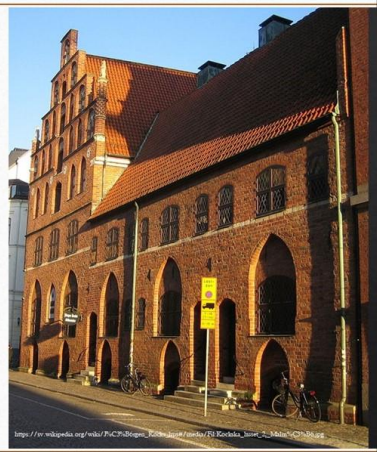

Jörgen Kocks Hus

Jörgen Kocks hus är det mest imponerande byggnadskomplexet från Malmös äldre historia. De ståtliga tegelmurarna symboliserar inte enbart 1500-talets Malmöhistoria utan också en stor portion dansk rikshistoria.
Jörgen Kock omtalas som myntmästare för hela Danmark år 1518. Han bodde vid denna tid på Myntergården i Malmö, föregångaren till det nuvarande Malmöhus. 1522 inköpte han en fastighet mitt i Malmö av Sorö kloster. Denna fastighet låg strategiskt vid korsningen av den stora huvudgatan "Den lange adelgatan" och stredet som ledde ner till hamnporten och Malmös viktiga skeppsbrygga. Åren 1522-1524 uppförde han sitt alltjämt till stora delar existerande palats. Så mäktig var Jörgen att han efter 1525 förlade Danmarks mynttillverkning till sin egen gård. Detta kunde han göra då stora delar av kvarteret söder om bostadsbyggnaderna ingick i hans tomt.

JÖRGEN KOCK

Under sin tid i Köpenhamn fick Claus Mortensen möjligheter att predika i Vor Frue kirke. Denna kyrka var identisk lik S:t Petri i Malmö och uppförd vid samma tid i början av 1300-talet. Hans predikningar var emellertid alltför aggressiva för att passa den katolske biskopen i Roskilde Lage Urne och han förbjöds därför att verka i Köpenhamn. Då flyttade han tillbaka till Malmö. Enligt samtida uppgift skulle detta skett med borgmästaren i Malmö Jörgen Kocks goda minne. Den 29 maj 1527 höll han en predikan i ett övergivet kapell utanför staden invid den nuvarande Pildammen. Detta var troligtvis den första evangelistiska predikan på danska språket i Skåne. Under predikan ska han ha blivit inspirerad av en väggmålning i kapellet. Påföljande dag blev åhörarantalet mycket stort och tredje dagen blev Claus Mortensen hänvisad till att hålla sin predikan i Helig Kors kapell vilket låg strax utanför Malmöhus nära platsen för dagens Slottsmölla. Då åhörarskarorna ständigt ökades fick Malmös reformator kungens tillstånd – troligtvis genom borgmästaren Jörgen Kocks försorg – att använda sig av franciskanernas forna klosterkyrka Simon och Jude kapell, vilken låg övergiven vid Västergatan/Bruksgatan i det nuvarande kvarteret Fisken. Kanske har det spelat en viss roll att styvfadern Oluff Bødker vid denna tid var kyrkvärd och ansvarig för detta kapell. Gudstjänsten blev i detta forna klosterkapell till en luthersk manifestation. Psalmer sjöngs och mässan förrättades på danska. Vid en herredag i Odense i augusti 1527 försökte Fredrik I bringa ordning i de kyrkliga förhållandena i Danmark. I den recess som utfärdades den 20 augusti bekräftades biskoparnas kyrkliga jurisdiktion. Förutom denna utfärdade kungen emellertid ytterligare bestämmelser som innebar att biskoparna hade rätt att insätta präster att predika ”det heliga evangeliet” (alltså den reformatoriska läran) samt att predika i full frihet så länge man följde den heliga skriften och hade ansvar gentemot kungen och riksrådet.

Sankt
Petri Kyrka

Då besökarantalet ständigt ökades förhandlade Claus Mortensen med S:t Petri kyrkas kyrkoherde Henrik Hansen om att få använda denna stora stadskyrka i sin verksamhet. Samtidigt verkar han ha uppbådat ett stort hat mot franciskanerna i Malmö. I en samtida krönika läses:

”I året 1528 efter verdensførløsningen faldt næsten hele Malmø fra Kirkens enhed under ledelse af en prædikant ved navn Klavs Tøndebinder” Den mäktige borgmästaren i Malmö, Jörgen Kock, avreste med stort följe i oktober 1528 till Fredrik I i Gottorp. Härigenom tog reformationsarbetet i Malmö nya krafttag. Kock hade redan från början bistått Claus Mortensens revolt mot den katolska kyrkan. Säkert har ekonomiska intressen varit ett av skälen. Kyrkan ägde genom donationer mer än 20 % av alla stadens fastigheter. Direkt efter reformationens införande kunde Jörgen Kock inköpa flera av dessa för egen räkning.
Mötet i Gottorp resulterade i att kungen den 10 oktober 1528 beviljade Malmös råd att ta över det stora franciskanerklostret samt Helgeandsklostret i staden. Skälen var att dessa stod övergivna, vilket var en ren lögn från Jörgen Kocks sida. Den hatiska stämning som Claus Mortensen tidigare uppbådat mot franciskanerna ökade nu. En ordensbroder beskrev den terror och skymfliga handling, ledd av bland annat borgmästaren, som bröderna i Malmö utsattes för. Ärkebiskop Aage Sparre anlände till Malmö i november 1528 för att få till stånd en diskussion med reformatorerna. Trots att han uppehöll sig i staden i tre dagar undvek dessa honom. I stället utställde han ett brev den 21 november 1528 till borgarna i Malmö och varnade dem för Claus Mortensens och Hans Olufsens förkunnelser.

Trots Malmös borgmästare och råds uppenbara välvilliga inställning till reformationen tvingades nu Claus Mortensen och Hans Olsen Spandemager bort från staden. Hans Olsen var en av bröderna i Heligandsklostret på nuvarande Stortorget. Han hade lämnade den katolska läran och anslutit sig till den lutherska. Hans Olsen skulle senare bli den förste lutherske domprosten i Lund. Orsaken till de två reformatorernas avfärd känns inte. Kanske har Claus Mortensen varit alltför aggressiv i sin framtoning för att passa Malmös styrande. Samtiden beskriver honom som att han ”prædikede med et betydelig opblæst hovmod; han var nemlig udstyret med en god og velklingende stemme”. Kanske var det hans underlåtelse att gå i diskussion med ärkebiskopen som väckt rådets irritation. De två reformatorerna reste till Haderslev i Jylland. Här hade reformationen införts våren 1528 och här hade också en skola för evangelisk prästutbildning startat av hertig Kristian (senare Kristian III). Samtidigt inkallades till Malmö från Köpenhamn Frands Vormodsen och Peder Lauritzen. Den romersk-katolske ärkebiskopen i Lund verkar ha sett detta med gillande. Frands Vormodsen mottog till och med en pengagåva av ärkebiskopen och lovade samtidigt att endast predika Guds rena ord. Snart blev dock Vormodsen mer polemisk. De två reformatorerna i Malmö startade med stöd av Fredrik I och Malmös råd ett evangeliskt prästseminarium i staden. Troligtvis har de haft täta förbindelser med de två Malmöreformatorerna i Haderslev. Peder Lauritzen gifte sig till exempel 1529 med Claus Mortensens syster Anne. Han utgav ett flertal tryckta skrifter, bland annat ”Malmöbogen” i januari 1530, en försvarsskrift för reformationen i staden. Reformationen i Danmark hade nu fått en viktig stödjepunkt i Malmö. Prästseminariet i staden växte i och med att också Oluf Chrysostomus och Anders Liung anslöt sig. Oluf Chrysostomus blev också rektor för stadens Latinskola.

Oluf Ulricksen tjänade seminariet genom att på sitt boktryckeri i staden trycka reformatorernas skrifter. Jörgen Kock besökte kungen i Köpenhamn och fick utfärdat ett kungsbrev 5 juni 1529. I detta framgår att man i Malmö nu ”anammat det heliga evangeliet”. Det bestämdes också i brevet att alla kyrkans donerade egendomar skulle förvaltas av rådet i Malmö och således inte kunna återkallas av givarna.

Sensommaren 1529 var Claus Mortensen tillbaka i Malmö med ett kungligt fribrev. Den 29 september resignerade Henrik Hansen som kyrkoherde i S:t Petri kyrka. Claus Mortensen erhöll då den vakanta tjänsten. Hatet mot franciskanerna i staden slog nu ut i full blom. Efter en offentlig diskussion mellan munkarna och prästseminariet förbjöd stadens råd munkarna att fortsätta sin tiggeriverksamhet och att hålla sina mässor. Den 2 november utbröt slagsmål då reformatorerna försökte tränga sig in i klosterkyrkan. Snart tvingades dock munkarna under förnedrande former lämna sitt kloster. Som kyrkoherde i S:t Petri kyrka hade Claus Mortensen inte tillträde till de privata kapell som fanns i denna kyrka. Den 29 november 1529 ledde han därför den så kallade ”bildstormen” då man bland annat bröt sig in i Krämarekapellet. Vissa äldre forskare har menat att detta inneburit stor skadegörelse i hela kyrkan, något som emellertid motsägs av det faktum av att mängder med inventarier och helgonbilder från de olika altarna senare kunde säljas på auktion.

Som kyrkoherde hade Claus Mortensen en årlig lön på 200 mark danske samt tillägg för olika kyrkliga förrättningar. 1538 höjdes hans lön till 500 mark jämte fri bostad. 1540 var kyrkoherden i strid mot stadens rådet, vilket framgår av bråk kring hans löneersättning. Frands Wormodsen, som blivit superintendenten (biskopen) i Lund, tvingades att medla. Kort därefter avsätts Claus Mortensen och han får i stället en blygsam tjänst som präst i Husie utanför Malmö.

Striden med rådet kan eventuellt kopplas samman med den hatiska rättsprocess som Claus Mortensen 1539 förde mot borgaren Niels Kuntze i Malmö. Denne var gift med den tidigare borgmästaren Jep Nielsens dotter Anne. Äktenskapet var emellertid barnlöst och kyrkoherden drev nu en rättsprocess där Niels Kuntze fängslades. Eventuellt kan anklagelsen från Claus Mortensen sida ha rört påstådd homosexualitet. I den försvarsskrift som Niels Kuntze sände till kungen skrev han nämligen: ”det är två år sedan du först kom i min säng, jag har ju handlat med dig, som en man bör handla med ett kvinnfolk”. Om Claus Mortensen på äldre dagar känns mycket litet. 1557 blandade han sig i en arvstvist mellan systern Annes och hennes avlidne make Peder Lauritzen. Efter Claus ingripande fängslades Gert Barber, en av parterna, i Lund och behandlades hårt en månad i fängelset. Till slut ingrep kungen och riksrådet mot Claus Mortensen eftersom han inte varit systerns rätta förmyndare. Trots att Claus Mortensen degraderats till vanlig präst utanför staden, bodde han fortfarande kvar i sitt hus inne i Malmö. 1543 omtalas gården på följande sätt: ”En gord udi Kalentestreditt wid wolden oc kaldes Kragewig som Her Claues Mortenss haffuer breff paa 5 mark”

Helt oanade följder för Claus Mortensen själv. När malmöborgaren Niels Kuntze, längre fram stadens borgmästare, kom hem från en resa till Dantzig, möttes han av beskedet, att hustrun övergivit honom, medtagande gårdens nycklar. Med pigor, drängar, matvaror och öl hade hon tagit sin tillflykt till sin nyss avlidne faders gård tvärs över gatan. Claus Mortensen hade i samråd med hennes syster övertalat henne härtill. Den förre hade tidigare samma dag på rådhuset anmält vad som skett och yrkat på skilsmässa. Som skäl angavs Niels Kuntzes bristande förmåga att fullgöra sina äktenskapliga plikter med barnlöshet som följd. Niels Kuntze gav emellertid Claus Mortensen svar på tal och betecknade vad "den forgiftede Guds fomeder" sagt som idel lögn. Hans hustru hade på sin tid både för honom själv och för mången ärlig kvinna berättat, att hon var "sygelig" d.v.s. havande, vilket hon inte kunde förneka. Hon urskuldade sig med att systern och herr Claus med sitt ständiga tjat gjort henne "så gal i hovedet" att hon inte vetat vad hon gjorde. Det gick inte att tysta ner skandalen, och Niels Kuntze tvekade inte att underställa saken med alla dess detaljer kung Christian III själv. Claus Mortensen fick lämna sitt höga ämbete för att under sina många återstående levnadsår inneha den anspråkslösare kyrkoherdetjänsten i Husie och Skrävlinge.
Märkligt nog har i Malmö Stadsbog in förts uppgifter till skiftet efter en av Claus Mortensens fyra hustrur, ehuru arvingen var från annan ort. Detta kan tyda på a tt Herr Cla us alltjämt bott kvar i sin Malmögård och ansetts hemmahörande här. Må hända ha r han haft en medhjälpare, som biträtt honom med sockenarbetet, men härom är intet känt. Trots den förödmjukande förlusten av sitt höga ämbete fick Claus Mortensen alltjämt åtnjuta något av det anseende han tidiga re förvärvat. Hanutsågs sålunda vid några tillfällen att med verkavid handläggningen av viktiga ä renden. Men även på sin nya pla ts var han oförändrat egenmäktig och vid ett par tillfäll en nödgades man från högre ort strängt tillrättavisa honom för självsvåldigt förfarande.

Fortfarande står ett äldre korsvirkeshus på platsen vid hörnet Kalendegatan/Baltzarsgatan. Den nuvarande byggnaden är dock från 1600-talet.

Claus Mortensen dog 76 år gammal 1575 vilket framgår av den ståtliga gravstenen framför S:t Petri kyrkas högaltare. Han hade själv bekostat stenen före sin död. Texten är nämligen ifylld med brons utom just de sista siffrorna i dödsåret.

Claus Mortensen var gift fyra gånger. 1527 gifte han sig med Elisabeth Hansdotter och fick med henne tre döttrar. Hustrun bör ha avlidit sent eftersom hon och döttrarna är omtalade på hans gravsten. Det andra äktenskapet ingick han med Bente Willumsdotter som dog 1564. Det tredje med Karine Willumsdotter, syster till Bente. Efter hennes död 1567 tillföll i arv en halv gård i Helsingör Claus Mortensen. Hans fjärde hustru var Elisabeth Fransdotter som han gift sig med senast 1569.

Minnessten över Claus Mortensen vid hans tomt. Dödsåret är felaktigt angivet.

Minnessten över Claus Mortensen vid hans tomt. Dödsåret är felaktigt angivet.

KAFFERÖSTERIET
BALTZAR CITY